

Fantasmes de la tradició
Sobre l'assaig contemporani i les seues arrels en l'edat moderna

Ghosts of Tradition
On Contemporary Essay and its Roots in Modern Age

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ RIUS
goncal.lopez-pamplo@uv.es

Universitat de València / IIFV

Resum: El nostre objectiu és establir una sèrie de línies de continuïtat entre l'assaig europeu de l'edat moderna i el desenvolupament de l'assaig català contemporani, amb l'aparició del *Glosari* d'Eugeni d'Ors (1906) com a fita principal. Així, analitzarem els models formals i els referents literaris disponibles en el tombant dels segles XIX i XX, amb una atenció especial a la tradició assagística de base francesa i alemanya, il·lustrada i romàntica. Tot seguit, ens centrarem en les condicions materials en què es van escriure, editar i llegir aquests textos, sobretot pel que fa al desenvolupament de la premsa i l'edició contemporània, factors que facilitaren l'emergència de la figura de l'intel·lectual. En darrer lloc, examinarem com l'assaig contemporani dialoga amb la tradició pròpia, tant en termes lingüístics com literaris.

Paraules clau: assaig, literatura contemporània, literatura de l'edat moderna, història de l'edició, periodisme

Abstract: Our aim is to establish several lines of continuity between the European essay of Modern Age and the development of Catalan contemporary essay, with the appearance of Eugeni d'Ors' *Glosari* (1906) as the main milestone. Thus, we will analyse the formal models and literary referents available at the turn of the 19th and 20th centuries, with special attention to the French and German-based essayistic tradition, considering both Enlightenment and Romanticism. Then, we will focus on the material conditions in which these texts were written, published and read, above all with regard to the development of mass media and contemporary publishing industries, factors that facilitated the emergence of intellectuals as a social figure. Finally, we will examine how contemporary essay dialogues with its own tradition, both in linguistic and literary terms.

Keywords: essay, contemporary literature, Modern Age literature, publishing history, journalism

---

* El present treball s'ha beneficiat de la subvenció a Grups d'Investigació Consolidats de la Direcció General de Ciència i Investigació de la Generalitat Valenciana CIAICO/2021/143 per al projecte «Les relacions hipertextuals en la literatura catalana (1939-1983)».

DATA PRESENTACIÓ: 05/10/2023 ACCEPTACIÓ: 20/10/2023 · PUBLICACIÓ: 03/12/2023

1. Introducció

A hores d'ara, ningú no pot dubtar que la història de la cultura és menys lineal i coherent del que, potser, havíem tingut la temptació de pensar. Els solapaments, les continuïtats i les interrupcions són més intenses i significatives del que determinades aproximacions podien suggerir. L'herència del passat en el present –en cada present– és tan pertinaç com persistent. Alhora, les interpretacions històriques evolucionen i ofereixen nous angles d'anàlisi. En el cas que ens ocupa, el tombant dels segles XIX i XX –i més enllà de valoracions qualitatives sobre el període–, coincidim amb Fradera (2007: 79) quan recorda «la impossibilitat de pensar la cultura catalana en etapes definides i tallants dels cànons estètics i morals», de manera que cal «registrar aquestes clivelles i superposicions, congènites a la cultura moderna del país» (Fradera 2007: 106). També ens pareix oportú l'avís de Marfany (2007: 36) –i també fora de possibles discrepàncies– quan diu que «[els] fets que associem amb l'anomenada “Renaixença” coincideixen en el temps amb uns canvis clars en el que significa ser escriptor i en la manera com es desenvolupa la pràctica literària a Catalunya».¹

Per això, de tant en tant convé retornar sobre certs autors, períodes i pràctiques, amb l'objectiu de revisitar-los des de perspectives renovades. Per pura coherència amb el que acabem d'afirmar, no es tracta d'acollir-nos necessàriament a allò més recent –a l'última moda acadèmica– sinó de procurar variar la mirada, ni que siga per una certa cautela d'higiene intel·lectual. Aquesta variació pot estar propiciada per alguna innovació metodològica o per alguna troballa històrica, no cal dir-ho. O, senzillament, la pot suscitar el retorn a un clàssic que ens inspira a l'hora de revisar alguna qüestió ja estudiada i, tanmateix, susceptible de ser ampliada o matisada.

De manera conseqüent amb el que argumentem, el nostre objectiu –ben modest, deixem-ho clar des del començament– és suggerir una sèrie de claus d'interpretació que permeten enllaçar els orígens de l'assaig contemporani, en el tombant dels segles XIX i XX, amb l'edat moderna. El lligam no és arbitrari, i la seua constatació és ben bé un lloc comú: l'obra d'autors com Eugeni d'Ors o Josep Carner no es podria entendre sense l'influx, explícitament reconegut, de precedents com Michel de Montaigne o Francis Bacon, situats en el llindar del Renaixement i fundadors d'un gènere literari que havia d'esdevindre un dels emblemes de la modernitat, l'assaig.

Però els vincles entre els autors que consolidaren la prosa assagística en català ara fa 125 anys i el món de l'edat moderna transcendeix aquest pont cultural, com mirarem de demostrar en les pàgines següents. D'una banda, hi ha uns altres autors –dels segles XVI i XVIII sobretot–, amb els quals se'ls pot emparentar, no tan sols en la tradició humanística i il·lustrada, sinó també romàntica. D'altra banda, hi ha tota una sèrie de pràctiques culturals, arrelades en l'edat moderna, que perviuen fins a ben entrat el segle XIX i que, al nostre entendre, expliquen el context cultural immediatament anterior a aquell en què es produeixen les aportacions cabdals d'Eugeni d'Ors o Josep Carner. És a dir, contribueixen a

---

1 Ni que siga puntualment, volem fer notar que aquest investigador ho relaciona amb la irrupció d'una «joventut estudiosa» formada en la universitat al marge de les convencions de caràcter cortesà de l'Antic Règim, com també fora de la influència estricta de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Marfany 2007: 50).

desentranyar les transformacions culturals i literàries de què l'obra d'aquests autors és alhora causa i conseqüència. Algunes d'aquestes pràctiques es remunten segles arrere i s'han de relacionar, sobretot, amb la transmissió del saber popular entre persones que eren, majoritàriament, analfabetes (romanços de cego, venda ambulant, literatura de canya i cordeta, sermons i vides de sants, etc.). En canvi, els hàbits propis de les classes acomodades, a mesura que la burgesia eixampla la seua base i influència, han dut alguns estudiosos a parlar d'una «revolució de la lectura» al segle XVIII, és a dir, a les portes del món que, en essència, van heretar els escriptors nascuts en el primer terç del XIX, com ara Joan Cortada (1805), Víctor Balaguer (1824), Marià Aguiló (1825), Robert Robert (1827) o Teodor Llorente (1836), entre altres. Els reflexos d'aquella etapa de transformacions culturals devien travessar la formació i l'educació sentimental de les generacions següents, fins arribar als joves noucentistes en què volem posar l'accent, com Eugeni d'Ors o Josep Carner, nascuts en 1881 i 1884, respectivament. No debades, més enllà de les polèmiques sobre aquest hipotètica «revolució», cal tindre present que els canvis profunds a què es refereix l'historiador Roger Chartier es donaren de manera més primerenca i ràpida a Anglaterra, França o Alemanya. A Espanya van ser més lents, a causa del llarg govern absolutista que durà fins a 1833, i encara tardaren algunes dècades a cristal·litzar en català i contribuir, així, a la creació d'un camp literari prou sòlid i divers com per a acollir fenòmens com el *Glosari*.² La citació que reproduïm a continuació és llarga, però ens proporciona claus fonamentals per a entendre algunes de les premisses sobre les quals treballem (Chartier 2000: 188):

En toda la Europa ilustrada, a pesar de la estabilidad de las técnicas y del trabajo tipográfico, cambios profundos transforman la producción impresa y las condiciones de acceso al libro. En todas partes, el crecimiento y la laicización de la oferta impresa, la circulación de los libros prohibidos, la multiplicación de los periódicos, el triunfo de los formatos pequeños y la difusión de los gabinetes literarios y de las sociedades de lectura donde la lectura no implica necesariamente la compra del libro, permiten e imponen nuevas maneras de leer. Por otra parte, para los lectores y lectoras más letrados, la gama de las maneras de leer parece alargarse, proponiendo prácticas diferentes según los momentos, los lugares y los géneros.

Maneres de llegir, maneres d'escriure i d'editar, això és, pràctiques culturals que van evolucionar des de la Il·lustració durant tot el segle XIX, i que es traduïren, a casa nostra, en un seguit d'opcions estètiques i pràctiques que només cristal·litzaren al cap de moltes dècades.

2. La cruïlla del nou-cents

Algú podria objectar que, si volem donar compte de la situació de l'assaig en el pas del segle XIX al XX, als noms d'Ors i de Carner caldria afegir-ne, com a coetani i predecessor, el de Joan Maragall, nascut en 1860. Encara més, si reculem cap a generacions una mica anteriors, hauríem d'esmentar Jacint Verdaguer i Dolors Monserdà, nascuts en 1845 i autors, ambdós, d'articles periodístics que

---

² Per a evitar una innecessària proliferació de cursives o cometes, farem servir *glosa*, *Glosari* i *Glosador* en redona, seguint el caprici ortogràfic d'Eugeni d'Ors.

transcendeix la seua dedicació poètica o narrativa. Certament, aquests autors van aportar pàgines clau al desenvolupament de prosa en català durant la seua etapa de maduresa. Al capdavall, estem parlat d'uns anys en què s'entrecreuen obres, sensibilitats, trajectòries vitals i plataformes que ens remetien encara a la Renaixença, alhora que el Modernisme arriba al seu final, en part transformat en l'incipient Noucentisme. Verdaguer i Maragall moriren relativament joves, en 1902 i 1911. Aquell mateix any va faltar un Teodor Llorente ja venerable, vestigi vivent d'una Renaixença aviat superada.

Els itineraris biogràfics donen compte d'aquestes cruïlles, és a dir, de les continuïtats i discontinuïtats a què ens referíem adés. Però en aquells primers compassos del segle passat, els qui eren joves – els qui tenien més futur per davant– eren els noucentistes. Els reflexos de l'edat moderna en les pràctiques culturals, el marc polític i les influències literàries eren cada vegada més difusos. El desenvolupament d'un nacionalisme que podia aspirar a donar la batalla electoral i, fins i tot, a gestionar institucions, per contra, era cada vegada més clar. En paral·lel, es desvetlava l'obrerisme, l'estat liberal patia una crisi sense precedents i es consolidava la societat de masses en els grans nuclis urbans. S'acceleraven les transformacions que ja havien canviat bona part del món occidental durant les dècades anteriors. Des de molts punts de vista, doncs, hi havia un tall, que Ors s'afanyà a manifestar en uns termes generacionals tan exagerats com efectius –la tendència a la hipèrbole i l'efectisme sempre caracteritzà la prosa orsiana, ja ho sabem. Així, en unes quantes gloses publicades l'estiu de 1906, en la primera etapa del *Glosari a La Ven de Catalunya*, Xènius dedicà no poca atenció a «Dos llibres» apareguts aquell mateix any, com indica el títol de la primera composició de la sèrie. Es tracta de *La nacionalitat catalana*, d'Enric Prat de la Riba, i *Enllà*, de Joan Maragall (Ors 1996: 167-168):

Un i altre procedeixen de la generació que ara arriba a l'hora magistral, de la última generació del mil vuit-cents, de la generació que immediatament ens ha precedit a nosaltres–vull dir nosaltres, joves, del mil nou-cents català...

La glosa és ben coneguda i no cal insistir-hi. Ors reivindica Prat de la Riba «per sa doctrina i son exemple», mentre que expressa dubtes sobre la contribució de Maragall, que potser només és «útil» als «noucentistes catalans» per «son exemple». Al marge d'aquestes interpretacions pròpies de la perspectiva del jove Xènius i de les seues aspiracions de grup, és indiscutible que emergien noves veus i sensibilitats, aquell any simbòlic de 1906. El *Glosari* les comentava, les recollia i les projectava amb una forma que, de manera explícita, l'autor relacionà amb l'assaig i amb una determinada funció social –la de l'intel·lectual, en última instància. És per això que serà, aquest, el nostre principal punt de referència.

Els llibres, en paraules del Glosador, adquirien un valor simbòlic. No és estrany, atès que el capital cultural –per dir-ho a la manera de Bourdieu– amb què treballaven era, encara, limitat: cada llibre rellevant (o presentat com a tal) era una victòria. No oblidem, en aquest sentit, que la indústria de la paraula escrita, on cal englobar el món del llibre però també el de la premsa, havia arrelat i

crescut de manera imponent a Barcelona, amb un matís que –si més no des de la perspectiva del jove catalanisme– no era gens menyspreable: la llengua habitual de les publicacions era el castellà. La indústria editorial, sobretot des de 1868 i de manera més ràpida a partir de la dècada dels 70, va superar per fi els esquemes propis de l'edat moderna per a homologar-se amb la situació de països pròxims, en els quals els canvis productius i de consum s'havien produït de manera més profunda i primerenca (Casasús 2015). La premsa fou un dels esperons d'aquesta transformació, però no tingué unes plataformes sòlides, fora de les capçaleres satíriques, fins al darrer tram del segle. Això havia de tindre conseqüències importants en la construcció general de la prosa contemporània i en el desenvolupament dels gèneres literaris concomitants, com ara l'assaig. Des de la perspectiva dels usos formals del català, el camp literari es va poder ampliar més aviat de la mà de la poesia i del teatre, però per a la novel·la i l'assaig calgué més temps, com també en necessità el camp periodístic.

Arribats ací, cal presentar els dos eixos que guiaran la resta del nostre treball, tots esbossats en les pàgines anteriors. En primer lloc, ens centrarem en les condicions materials, és a dir, les possibilitats reals d'expressió que, en el tombant dels segles XIX i XX, tenien aquells autors que es plantejaven l'escriptura assagística (i, a més a més, en català). Per a això, com hem avançat, ens basarem en diferents aportacions sobre història cultural i, més en particular, sobre la història del periodisme i de l'edició. En aquest punt resulta innegable l'ascendència de Roger Chartier, però també la d'un investigador coetani amb el qual establí un ric diàleg: Pierre Bourdieu i la seua sociologia dels camps. Si abans déiem que, de tant en tant, un clàssic ens convida a mirar amb uns altres ulls, heus ací un cas paradigmàtic. Les reflexions de l'historiador i del sociòleg sobre la lectura i l'edició potser no s'han incorporat als estudis literaris en català en la mesura que seria desitjable, atesa l'amplitud dels seus interessos, la perspicàcia de les seues investigacions i el rigor metodològic subjacent. Amb aquest article pretenem, entre altres coses, suggerir uns quants aspectes de la seua contribució que es podrien aplicar a l'estudi de la literatura catalana dels segles XVIII i XIX, particularment. De fet, fem nostra la seua invitació de Chartier (2000: 9) a «romper la actitud espontànea que nos hace pensar que todos los textos fueron compuestos o leídos en el pasado según las reglas o las prácticas que caracterizan la relación contemporánea con la cultura escrita».

La segona qüestió que abordarem són els models formals disponibles per als autors de la generació nascuda al voltant de 1880 i el desenvolupament de la figura de l'intel·lectual. D'una banda, tindrem en compte els referents clàssics (com ara Montaigne, Voltaire o Schlegel). De l'altra, considerarem formes literàries que, vehiculades per mitjà de suports diferents al llibre –la premsa, essencialment– permeteren l'aparició de veus que, efectivament, aspiraven a influir en la societat del seu temps. Atesa l'estricta diglòssia que recorre tota la vida cultural del segle XIX, és fonamental que ens interroguem sobre la tradició pròpia. Per exemple, quins precedents, en l'àmbit de l'assaig i del periodisme, serviren als joves escriptors del nou-cents com a referents (amb els quals identificar-se o rebutjar)? Alhora, s'imposa una reflexió sobre les línies de continuïtat que feren possible el manteniment d'una mínima tradició de prosa formal en català. No debades, Geoffrey Ribbons (2007: 17), insisteix «en el grau de sacrifici que implica de part d'un home culte encara no allunyat

de la Il·lustració escollir el conreu d'una forma d'expressió que necessita tota una sèrie de decisions [sintàntiques, semàntiques, etc.]» que esdevenen «distraccions que impedeixen seriosament la comunicació del contingut de la matèria que pretén desenvolupar». Ací, de nou, evoquem Roger Chartier, qui ens adverteix en nombrosos estudis que l'edat moderna no és una època de triomf absolut de la lletra impresa, ans al contrari. La lectura en grup i en veu alta, la circulació privada –o clandestina, directament– de manuscrits i la vigència de la tradició popular (en la qual cal encabir les rondalles, els sermons, els anecdataris, etc.) són elements que no s'haurien de menystindre davant de la temptació d'associar-ho tot als llibres o a la premsa diguem-ne *preperiodística*. En tots aquests casos, el català va trobar àmbits d'expressió que escapaven a les adversitats sociolingüístiques que arrossegava, sobretot des de la segona dècada del segle XVIII. Uns àmbits que garantiren la pervivència d'uns models de llengua culta, però també d'uns repertoris lèxics i d'uns usos sintàctics i estilístics que, sens dubte, estaven plenament disponibles per a autors com Robert Robert, Teodor Llorente, Marià Aguiló, Dolors Monserdà o Jacint Verdaguer i que, probablement, formaven part de la base cultural de la qual van partir Joan Maragall, Eugeni d'Ors o Josep Carner.

2. Les condicions materials

Els estudis d'història de l'edició i del periodisme a Espanya solen situar la dècada de 1830 com a punt de gir (Martínez Martín 2001, Dolz 1991), aquell moment en què el final de l'Antic Règim comença a cristal·litzar i, a poc a poc, es configura l'estat liberal que, amb diferents interrupcions, estarà vigent fins a ben entrat el segle XX. En síntesi, Martínez Martín (2001a: 11) afirma:

Un período que deja atrás la lenta desarticulación del Antiguo Régimen, que en términos de la producción y consumo de libros significa la disolución gremial, una nueva legislación de imprenta, la lenta desaparición de la cultura oficial protegida bajo el mecenazgo del Estado absoluto y las primeras piezas de renovación técnica en la producción de libros y de aumento y diversificación de los colectivos de lectores.

Tanmateix, la transició entre «l'antic règim tipogràfic» i la consolidació de l'edició en el sentit modern del terme no es completarà fins a la primera dècada del segle passat. Com acabem de suggerir, Teodor Llorente, Marià Aguiló o Jacint Verdaguer seran testimonis directes de les fites d'aquest procés, mentre que Joan Maragall i, sobretot, Eugeni d'Ors o Josep Carner, podran accedir ja a uns sistemes de publicació molt més semblants als actuals.

En tota aquesta evolució, la premsa va actuar com una poderosa palanca de canvi, en la mesura que accelerà determinades transformacions, en especial les tècniques d'impressió i els canals de distribució (Martínez Martín 2001b: 180). Gràcies al telègraf, primer, i a la telefonia després, les *palpitacions del temps* –per dir-ho a la manera orsiana– eren, també, les notícies llunyanes que arribaven ràpidament a les redaccions dels diaris per aquests mitjans llavors revolucionaris. Però fins arribar

ací, el camí no havia estat tan veloç, sobretot si ens fixem en la premsa en català i, en conjunt, en les dificultats socials, polítiques i econòmiques que afrontà l'Estat Espanyol durant quasi tot el segle XIX i, en particular, fins a la revolució de 1868. En conseqüència, els joves que començaven a publicar en premsa a primeries del segle passat tenien uns models en català relativament recents (a tot estirar, ens podem remuntar a vint-i-cinc anys abans), mentre que els models en castellà, francès o anglès tenien una trajectòria més llarga.

Pensem que *El Correo Catalán* i *El Noticiero Universal*, fundats en 1876 i 1888 a Barcelona, es van editar fins a la dècada de 1980. Al seu torn, *La Vanguardia*, fundada en 1881, continua sent un dels diaris catalans de referència en l'àmbit espanyol, per molt que dispose d'una edició en llengua pròpia des de 2011. A això caldria afegir *La Publicidad*, fundada en 1878 i reconvertida en *La Publicitat* en 1922, i el *Diario de Barcelona*, una empresa que es remunta a 1792, però que té la seua fita cabdal en la figura d'Antoni Brusi, qui l'adquirí en 1814 i qui li donà el nom popular, «el *Brusi*». Durant tot el segle XIX, en especial de la mà de Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), fou el principal periòdic de referència i, amb diferents etapes, persistí fins l'any 2009. Encara que de tant en tant hi aparegueren poesies en català (Marfany 2007: 47), no es tracta d'una aportació massa significativa, ni en termes qualitatius ni quantitius. Una de les poques excepcions rellevants per al nostre propòsit la representà la publicació dels articles de Jacint Verdaguer englobats sota el títol «En defensa pròpia» en *El Noticiero Universal* i *La Publicidad*, una de les poques seccions de prosa catalana que acolliren aquests diaris.

La longevitat de les capçaleres que acabem d'esmentar contrasta amb la feblesa de les iniciatives en català, en general més tardanes, esparses i efímeres. Les raons sociolingüístiques d'aquest desajust són evidents, però precisament per això cal considerar-les a l'hora d'avaluar les opcions disponibles per a un jove Eugeni d'Ors —o un jove Josep Carner— en els primers compassos del segle XX. Valentí Almirall, en paraules de Casasús (2015: 162), «va trencar el foc» amb el *Diari Català*, publicat de 1879 a 1881. De 1882 a 1905 es publicà *La Renaixensa*, impulsada per Pere Aldavert i Àngel Guimerà, entre altres. El seu final coincideix amb la plenitud de *La Veu de Catalunya*, fundada l'any 1899 i truncada amb la Guerra Civil. L'any simbòlic de 1906, s'inicià *El Poble Català*, que duraria fins a 1918. Si el primer era un diari vinculat a la dreta de la Lliga i a la figura d'Enric Prat de la Riba, el segon aspirava a donar veu al catalanisme progressista. Val a dir que aquests periòdics no tan sols oferien informació i orientació política diària en català, sinó que a més a més contribuïen a la creació d'un àmbit comunicatiu autònom, que no aspirava a ressonar en Madrid, sinó que tenia en Barcelona i els altres grans nuclis urbans el seu objectiu principal. Alhora, sorgien nombroses capçaleres locals, la majoria en castellà, que consolidaren un sistema relativament «descentralitzat» (Casasús 2015: 162). A tot això cal afegir l'aparició de revistes de diversa índole, sovint de pretensions culturals, que en moltes ocasions es vincularen a projectes editorials de més abast, els quals foren la llavor de les primeres editorials en llengua catalana de finals del segle XIX. No podem oblidar que Barcelona havia esdevingut ja un gran centre editorial en castellà, amb un mercat amplíssim en tota la Península, però també a Amèrica. La infraestructura tècnica estava disponible, però l'aposta pel català, ni que

fora parcial, exigia una voluntat política que se sobreposara a la lògica implacable de concentració de capitals que afavoria l'ús del castellà. Si Marià Aguiló havia desplegat un projecte d'edició erudita ben notable amb la «Biblioteca Catalana» (1873), *La Renaixensa*, adés esmentada, donaria lloc a l'editorial homònima, la primera «moderna», segons Llanas (2004: 261), del panorama editorial contemporani. Un cas semblant seria el de la revista *Il·lustració Catalana*, amb l'editorial del mateix nom fundada el 1884. I, finalment, cal esmentar *L'Avenç*, un projecte de revista i editorial iniciat l'any 1891 que, amb diferents etapes, esdevingué un dels més sòlids, sostinguts i populars del tombant dels segles XIX i XX.

Una observació atenta de les dates evidencia que estem parlant, quasi sense excepcions, dels darrers vint-i-cinc anys del segle XIX. Havien passat vora tres quarts de segle des que Antoni Brusi fundà el primer gabinet de lectura conegut a Barcelona, un llarguíssim període de transformació de les pràctiques d'escriptura, lectura i publicació que havia estat protagonitzat, si ens fixem només en la lletra impresa, pel castellà. Tan sols la poesia i el teatre havien pogut ocupar, tímidament, els escassos espais disponibles, com ja hem suggerit. En definitiva, com diu Carles Geli (2007: 12), «el periodisme català va fer els deures de la modernitat molt depressa [sic], en molt poc temps, potser massa». En un parell de dècades, disposava ja de plataformes com *La Ven de Catalunya* per a canalitzar unes determinades propostes estètiques i ideològiques, que havien d'influir de manera decisiva en l'evolució política i social. No és casualitat que una personalitat com Eugeni d'Ors, d'una intel·ligència i ambició òbvies, optara per consolidar-se des del periodisme en un camí que era eminentment literari. La premsa havia esdevingut, en tot el món occidental, un mitjà idoni per als escriptors, que sovint hi publicaven les seues obres abans que en forma de volum. Tant fa que foren poemes, assaigs breus, contes o novel·les per entregues: els periòdics i les revistes es van convertir en mitjans de comunicació de masses que proveïen a la burgesia de materials de lectura que transcendien la voluntat d'informar-se o de formar-se l'opinió; hi havia, també, un desig de satisfacció estètica i una pràctica convencional d'oci.

Des d'aquesta perspectiva, Eugeni d'Ors participa d'un procés de modernització que no és només estètic o ideològic, sinó també productiu. En un moment en què comencen a aparèixer editorials en català amb vocació comercial i més ajustades al capitalisme liberal, Ors aprofitarà al màxim les oportunitats que li concedeix el periodisme, però treballarà també sobre la idea d'aplegar el *Glosari* en forma de llibre, cosa que li permetia superar la immediatesa ben bé efímera de la premsa i, alhora, li obria les portes a una consagració literària pròpia de l'escriptor que volia ser. No va esperar gens, de fet: ja en 1907, publicà el recull dels articles de 1906, però «no pas com a simple recopilació [...] sinó com a resultat d'una voluntat important [...] de concebre'l com a llibre nou, amb nombrosos canvis en les gloses, fent encapçalar, per exemple, cada mes de l'any amb una glosa evocativa que formava un calendari complet» (Pla 1996: xx). Al remat, com reivindica Chartier (2000: 179), a qui parafrasegem, hem d'incidir en la materialitat del text, això és, la relació que es fa visible en la pàgina impresa entre els dispositius formals (com ara el diari o el llibre) i les categories discursives (com ara l'article de premsa o el recull, inclosos, al seu torn, en conceptes com ara periodisme o assaig).³

---

3 No disposem de prou estudis que incorporen anàlisis detallades de la publicació en forma de recull, si més no en el marc de la nostra tradició i, particularment, en el cas de l'assaig. Quan Eugeni d'Ors pren aquesta decisió, ja té alguns

La pregunta anterior ens convida a interrogar-nos, també, sobre quanta gent podia llegir en català en 1906? Encara més: d'aquesta, quanta estava disposada a fer-ho? Llanas (2004: 17) treballa amb dades que suggereixen que en 1887 (quan Eugeni d'Ors era una criatura), el 50% dels homes de Catalunya eren analfabets, mentre que entre les dones la xifra pujava al 74%. En les àrees urbanes, com ara Barcelona, en total es rebaixava (amb un 39% en Barcelona, per exemple). Encara que no tinguem dades numèriques concloents,⁴ unes aproximacions així indiquen que, a pesar de l'espenta innegable de l'última Renaixença i del Modernisme, la cultura catalana encara se sostenia en gran mesura per mitjà de diferents pràctiques d'oralitat, entre les quals hi devia haver, no ho oblidem, la lectura socialitzada en veu alta (Martínez Martín 2001c: 467). No tenim prou indicis –o no els coneixem prou– per a afirmar en quina mesura els escriptors de principis de segle passat tenien present aquesta coordenada. Per descomptat, Ors escrivia per a aquella minoria que podia llegir en silenci i de manera individual, però potser també considerava que la seua paraula, vehiculada en forma d'article de premsa, podia aconseguir unes altres ressonàncies en aquells contextos en què encara algú llegia als altres. La temptació profètica, si més no, devia jugar el seu paper.

3. Els models formals i la tradició pròpia

Ara fa més de dues dècades, en un article tan breu com suggeridor, Joan Ramon Resina (2002) va advertir que la notable atenció que ha rebut la ideologia del *Glosari* contrasta amb la relativa migradesa dels estudis dedicats a la seua forma, que aquest autor –com nosaltres– lliga de manera inequívoca amb l'assaig. Aquesta filiació es basa en la reivindicació explícita que fa Eugeni d'Ors de la figura de Michel de Montaigne, a més de l'associació genèrica que sovint formula entre el *Glosari* i l'assaig. Així, a propòsit de «la publicació exacta del manuscrit dels *Assaigs* de Montaigne», promoguda pel consistori de Bordeus, el Glosador afirmava (Ors 1996: 336-337):

És curiós: l'obra del gran filòsof francès ens era, en rigor, desconeguda, en son text veritable. I heus aquí que de la publicació municipal bordelesa surten uns *Assaigs* nous. Surt–¿què direu?–

---

precedents pròxims (com ara *En defensa pròpia*, de Verdaguer), però no sabem en quin grau estava consolidada l'opció entre les pràctiques previsible per part dels autors. De fet, el primer volum del *Glosari* és publicat per Francesc Puig, que encara respon al concepte de llibreter-editor, tan popular durant el segle XIX. Amb major perspectiva històrica, sabem que els escriptors de la Il·lustració feren servir aquest recurs gràcies al sistema periodístic de l'època, molt limitat i sovint format per publicacions de vida efímera. És el cas de Diderot i el seu *Éloge de Richardson*, aparegut per primera volta en el *Journal Étranger* en 1762 i aplegat en forma de llibre al cap de sis anys (Chartier 2000: 181).

4 Caldria disposar d'un estudi que relacionara les dades d'escolarització des de l'anomenada llei Moyano (1857) amb les tirades de les diferents publicacions en català: les persones alfabetitzades de manera formal en castellà podrien llegir en català, però la pervivència dels models cultes en aquest idioma (expressius i ortogràfics) només es pot entendre si hi havia unes altres formes de circulació de la paraula escrita, més enllà de la impremta, això és, un àmbit (privat, manuscrit, clandestí fins i tot) que no es pot quantificar amb el mateix rigor. L'examen de les biblioteques privades, els testimonis dels gabinets de lectura i de les acadèmies, a més de les diverses societats literàries (a les quals caldria sumar altres fonts, com ara documents notariais), poden oferir exemples concrets que aporten llum, també, sobre aquestes pràctiques de lectura.

un *Glosari*... –En realitat, la obra de Montaigne no és una obra, sinó més pròpiament un diari de filosofos inscrivint sos pensaments al compàs de la vida. [...] Sigui com sigui, el Glosador no pot escusar avui un moviment d'alegria, al pensar que fa, indignament, és natural, d'un ofici que té tants gloriosos precedents.

Al costat de Montaigne, Ors evocarà ara i adés uns altres autors, en un intent de dibuixar una tradició que es remunta al Renaixement i a la Il·lustració, amb una base eminentment francesa. Tanmateix, Resina ens fa notar que són molt els elements, no tan evidents, que lliguen la pràctica del *Glosari* amb la tradició alemanya, no tan sols la de l'anomenada «època clàssica», sinó també del context mateix en què s'inscriu l'aportació orsiana (Resina 2002: 42):

El que no tenim [...] és un estudi del *Glosari* en el seu encaix dintre de la renovació contemporània de l'assaig, que en el marc europeu produeix noves fórmules retòriques des d'un Hugo von Hofmannsthal fins el Karl Kraus de *Die Fackel* o el Benjamin dels *Passagenwerk*.

Així, en aquest article, Resina s'aparta de les tradicions catalana, grecollatina i francesa per a centrarse, sobretot, en la germànica. Això no vol dir que menystinga els referents anteriors, ni de bon tros. Es tracta, en conjunt, de diversos «fantasmes de la tradició», dels quals «el cap de l'Ors [...] estava ben atapeït» (Resina 2002: 44). Aquesta idea de fantasmagoria intel·lectual, que nosaltres hem dut a l'encapçalament del nostre treball, prové d'una reflexió d'Engels, qui adverteix que tan importants poden ser els condicionants econòmics i polítics com «la tradició que viu fantasmalment al cap de les persones», segons parafraseja Resina (2002: 44). Per a aquest investigador, «les arrels kantianes i la genealogia romàntica de la glosa són visibles a les seves pressuposicions epistemològiques, amb Nietzsche com una de les fonts immediates» (Resina 2002: 45). De fet, si seguim l'argumentació d'aquest autor, la insistència d'Ors –particularment del jove Ors– a l'hora de reivindicar l'ascendència de Montaigne o de Voltaire, per exemple, «[sembla dictada] no sols per una necessitat d'antecedents prestigiosos, sinó també pel refús d'admetre precedents romàntics» (Resina 2002: 45).⁵ I, tanmateix, la preferència pel fragment, combinada amb l'aspiració del sistema, tan característica de l'escriptura del *Glosari*, enllaçaria perfectament amb el romanticisme alemany, per al qual «a la modernitat del fragment pertany el sentit teòric de la seva necessitat», atés que és «l'única presentació possible del sistema» (Resina 2002: 46). Des d'aquesta perspectiva, l'influx d'autors com ara Schlegel seria ineludible.

Aquest marc de referències, implícit o explícit, es pot construir amb relatiu rigor i expectativa d'encert. La tradició assagística proporciona a Ors (com a Carner, més tard) un marc de treball més

---

5 Josep Pla (1969: 282-283) també advertirà, de manera més gràfica i menys acadèmica, aquesta dualitat. Així, en el cèlebre «homenot» que li dedica, dirà que Ors «fou l'home d'aquest país que ha conegut millor el XVIII francès i que explotà amb més coneixements aquesta inesgotable pedrera literària». Però, alhora, qüestionarà la seua actitud personal –intel·lectual, inclús–, carregada d'un «romanticisme embafador i espectacular», que «no lligav[a] pas gaire amb aquell segle XVIII». «Aquest no era el tracte», conclou amb contundència.

o menys delimitat. La consolidació de l'article d'opinió durant el segle XIX, d'altra banda, facilita una concreció adequada als mitjans propis de l'època. I, tanmateix, aquest tipus de relacions entre textos són, precisament, això: lligams textuais que es poden descriure des de l'anàlisi del discurs i altres disciplines filològiques. Però si orientem l'examen cap a la història cultural, ens hem de preguntar com van accedir aquests autors a aquests models, per exemple. On trobaren els llibres en qüestió? En quina llengua els van llegir? Quins altres models tingueren en la seua etapa de formació? I, més en particular, quins tenien disponibles en català? La construcció de la prosa literària, en aquell context, era «un procés [...] ambiciós amb força perills, però [...] essencial per a retrobar un gran públic» (Ribbans 2007: 20). El mateix investigador incideix en la mateixa idea quan assevera que, en aquest camí, arribats al final del segle XIX, romanien l'escull de la «reconquesta definitiva de la prosa intel·lectual», atés que «la tradició del discurs o assaig escrit en castellà exemplificada per Balmes fou seguit per prohoms representatius com Mañé i Flaquer i Duran i Bas». Per això, conclou, «convé subratllar la importància del fet cabdal» que figures com Almirall, Torres i Bages o Prat de la Riba tingueren «no tan sols el coratge sinó la confiança lingüística de publicar llurs obres en català» (Ribbans 2007: 27-28).

Amb totes les precaucions que cal prendre davant de les afirmacions sobre la pròpia vida i l'exercici de la memòria, sempre podem buscar pistes de la formació literària en les declaracions dels autors mateixos. Així, Marcel Ortín (1996: 81-82) es fa ressò d'un article de Josep Carner publicat l'any 1921 en *La Veu de Catalunya*, en el qual descrivia quines lectures tenia a l'abast durant la seua joventut:

Jo tenia uns quants números del *Tros de Paper*, que estimava i segueixo estimant, uns quants números de la *Il·lustració Catalana*, uns quants volums dels Jocs Florals de després de 1888. El català que jo vaig començar de llegir era un català verista, que descrivia coses quotidianes, de vegades amb sentiment i amb una naturalitat que feia olor d'alfàbrega, i altres vegades d'una manera aigualida i pobra.

Segons Ortín (1996: 82-83), Carner «combat», per raons ideològiques, periodistes com Jaume Brossa o Joan Pérez-Jorba, desconfia de la premsa satírica, per poc ambiciosa,⁶ i manifesta reticències davant de certs narradors modernistes. Però lluny de plantejar-ho per mitjà d'oposicions categòriques –com sí que feu Eugeni d'Ors, ens adverteix aquest investigador–, Carner «es limita a seleccionar els models que li interessin de la tradició». Des d'aquesta perspectiva, és interessant fixar-se en quins autors selecciona per a traduir al castellà en l'antologia de *Prosa catalana* que publica en una data tan primerenca com 1903, a la «Biblioteca Blanca» d'Editores Pontificios (una casa

---

6 Probablement ens falta un estudi de gran abast sobre la influència de la premsa satírica (i del teatre popular) en la configuració de l'horitzó d'expectatives per al periodisme i la literatura en català del tombant dels segles XIX i XX. Ací és inqüestionable i ben evident la línia de continuïtat amb la literatura de canya i cordeta i la tradició dels col·loquis, tan riques i vives durant el segle XVIII. És a dir, si parlem de «fantasmes de la tradició», aquests no són gens menyspreables, atés l'èxit de publicacions com *El Mole* o *L'Esquella de la Torratxa*.

d'orientació religiosa, com és evident). Segons recorda Ortín (1996: 83) estem parlant de prosistes com Verdaguer, Yxart, Pin i Soler i Vilanova, és a dir, membres de la generació anterior que ja havien practicat una escriptura de caràcter més o menys assagístic. Des de la perspectiva de literatura universal, Carner –com Ors– s'interessa vivament per l'assaig, fins al punt que, al cap de molts anys, traduirà els *Assaigs* de Francis Bacon i, en diferents moments, Carner expressarà la seua preferència pel llenguatge de Montaigne, Racine o La Fontaine, davant de l'ampul·lositat de Calderón, per exemple (Ortín 1996: 131). De fet, l'estil del mateix Ors li devia semblar grandiloqüent, fins al punt que, com assenyala Ortín (1996: 136), «mai no li va dedicar cap comentari positiu».

Aquest breu apunt sobre el cas de Josep Carner ens permet il·lustrar de quina manera podem obtenir dades sobre els fonaments en què se sustenta l'obra d'un autor en el marc particular del seu context vital i cultural. Estendre aquest exercici, de manera més exhaustiva, a altres autors, ens donaria pistes –incompletes però potser suficients– per a entendre millor la cruïlla d'influències a què estem sotmesos en cada període.

D'altra banda, disposem de dades que ens informen d'altres classes d'influx. Així, si ens apartem de la tradició escrita, Carner manifesta el seu interès per la rondallística, en la mesura que aquesta encarna un coneixement popular, un esperit folklòric genuí que s'allunya de les vel·leïtats naturalistes que tan poc li plaïen (Ortín 1996: 97-102). Al nostre entendre, aquest interès per la literatura de base oral també té relació amb la possibilitat de connectar amb la transmissió lingüística i cultural, la crisi de la qual persones lúcides com Carner i Ors devien contemplar amb plena consciència. Les revolucions industrials i les revolucions burgeses havien accelerat, en altres racons d'Europa, canvis de gran profunditat (concentració urbana, escolarització obligatòria, constitució de nous estats, etc.) que contribuïen a la interrupció del saber popular que es mantenia, bàsicament, per mitjà de l'herència oral dins de la comunitat. Encara que a Espanya el fenomen fora més lent, els paràmetres eren els mateixos. Potser cal preguntar-se en quina mesura els joves escriptors del nou-cents podien –i volien– pouar en aquesta tradició que començava a fer fallida, particularment en entorns urbans com Barcelona o altres nuclis industrials.

Al mateix temps, és indubtable que eren molt sensibles a un fenomen que, lluny d'esvair-se, prenia una volada més que notable: la formació de l'intel·lectual com a figura de prestigi en l'orientació cultural i política de la societat de masses. Encara que són innombrables els precedents de la –diguem-ne– intervenció discursiva en assumptes d'actualitat, el camp literari de l'edat moderna comença a donar-los una autonomia i un grau convencional que es fa molt evident en figures com ara Voltaire o Rousseau. Amb l'expansió de la premsa, el tren i el telègraf, i de la mà de l'esclat burgès i la consciència obrera, l'intel·lectual que –literalment– pren partit serà un element cabdal, passat ja l'endemà de l'Antic Règim. Encara que el mot tarde a imposar-se, com assenyala Marfany (2007: 53), es desplega una consciència d'*escriptor públic* com aquell que pren la paraula «per a tothom que el pugui i el vulgui llegir», és a dir, per a allò que, amb el temps, anomenariem el *públic*. A poc a poc, gosariem dir, desapareixen uns altres fantasmes de la tradició, més o menys

reals o imaginats: els de l'«academicisme provincial» i els de «la república de les lletres», «cercles selectos d'entesos», en paraules de Marfany, als quals s'havia relegat bona part de la pràctica literària del final de l'Antic Règim. En un paradigma nou, doncs, Valentí Almirall, Àngel Guimerà, Narcís Oller, Jacint Verdaguer o Joan Maragall obriran un camí que Ors, des d'una pràctica conscient de l'assaig, transitarà amb plena consciència i ambició. Per això –i així tanquem el cercle obert en aquest apartat– extraurà el màxim benefici dels *mitjans* òptims que tindrà al seu abast: una prosa assagística i fragmentària, lligada a l'actualitat però amb voluntat de transcendència, que il·luminarà el pensament burgès des de les pàgines del *Glosari* en *La Veu de Catalunya*.

4. Cloenda

L'any 2021, Rafael Roca va publicar l'únic estudi existent sobre un glossari ben poc conegut, tot i que devia assolir una notable difusió en la seua època. Es tracta de la secció que el jove valencianista Marià Ferrandis Agulló va arribar a estampar en la primera plana de *Las Provincias*, ni més ni menys. De manera molt oportuna, Roca advertia que aquest glossari havia passat inadvertit per als estudiosos que havien investigat, per exemple, el glossari que posteriorment publicà Carles Salvador en la premsa de Castelló de la Plana. Ambdós, per descomptat, troben el seu model formal en la secció homònima d'Eugeni d'Ors i apunten a una tradició d'imitacions (i fins i tot paròdies) menys explorada del que hom podria pensar.

És per això que evoquem, ara, una contribució aparentment marginal i, a més a més, posterior a 1906, la data que hem pres com a punt de referència. Necessitem obrir la nostra mirada als marges, si realment volem il·luminar les nombroses zones d'ombra que encara arrosseguem. Si l'aportació de Ferrandis Agulló havia romàs ben bé oblidada, arraconada en els arxius i les hemeroteques, què deu passar amb altres documents que expliquen la gènesi de l'assaig contemporani en el marc d'una societat que, com hem vist, encara estava habitada pels persistents fantasmes de la tradició de l'Antic Règim?

Aquest exercici, però, no es pot limitar a una tasca d'exhumació, indispensable però insuficient. Sense documents hi ha moltes hipòtesis que no es poden validar. Aquest article, de fet, n'és la millor prova, atès que conté nombroses especulacions que exigeixen una comprovació posterior, com ara els testimonis que avalen allò que, en efecte, determinats autors devien tindre al seu abast per a poder llegir. En aquest sentit, per dir-ho en paraules de Fradera (2007: 105), necessitem conèixer millor «la lògica del consumidor, el factor determinant d'una cultura moderna i de la hipòtesi d'uns cossos intel·lectuals independents». Es tracta, tan sols, d'un exemple, però si no operem així, difícilment podrem abandonar el terreny –fèrtil però imprecís– de la pura indagació. Al mateix temps, l'acumulació documental per ella mateixa no ens proporciona cap marc d'anàlisi. Hem de trobar-los en propostes teòriques de més abast, les quals, a més a més, contribuiran a homologar l'estudi de la literatura catalana en l'entorn de les literatures occidentals.

És des d'aquesta perspectiva que hem intentat conciliar, en aquest article, la història de la literatura amb la història de l'edició i del periodisme, atenent als processos i les pràctiques culturals al mateix nivell que els seus resultats textuais concrets. L'assaig, un gènere sovint negligit, s'entendrà millor si considerem totes aquestes coordenades, ja que poques manifestacions literàries de gran abast estan tan emmarcades en un període i un espai tan delimitats. Ens referim, és clar, a l'Europa de l'edat moderna i del tombant de la contemporaneïtat. Fill emblemàtic de l'esperit renaixentista i il·lustrat, l'assaig potser afronta ara –quasi transcorregut el primer quart del segle XXI– la necessitat d'una profunda transformació. Si això és així, vol dir que certs «fantasmes de la tradició» ens han abandonat definitivament. Preguntar-nos qui o què ocupa el seu lloc no és una pregunta en absolut frívola, però demana pàgines més extenses i encertades que aquestes que, ací, arriben al seu punt final.

Gonçal López-Pampló Rius. Fantasmes de la tradició. Sobre l'assaig contemporani i les seues arrels en l'edat moderna

Bibliografia

- Casasús, Josep M. (2015) «La premsa en català de 1868 a 1939», *Catalan Historical Review*, 8, pp. 161-170.
- Chartier, Roger (2000) *Entre poder y placer. Cultura escrita y literatura en la edad moderna*, Madrid, Cátedra.
- Dolz, Mavi (1991). *Premsa i llengua. Ciutat de València (1837-1936)*. Tesis doctoral. Disponible en línia: <https://fundaciobofill.cat/persona/dolc-mavi> [Darrera consulta: 5/10/2023]
- Fradera, Josep M. (2007) «L'intel·lectual abans de l'intel·lectual. Consideracions vacil·lants sobre el cas català entre la revolució liberal i el canvi de segle», dins Panyella, R. (ed.) *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum / Grups d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, pp. 67-107.
- Geli, Carles (2007) «Entre somriures i plors: apunts per a un context de la premsa catalana moderna (1890-1936)», *Trípodos*, 20, pp. 11-18.
- Llanas, Manuel (2004) *L'edició a Catalunya: el segle XIX*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- Llanas, Manuel (2005) *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins a 1939)*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- Marfany, Joan-Lluís (2007). «L'escriptor català, de l'Antic Règim a la societat capitalista», dins Panyella, R. (ed.) *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum / Grups d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, pp. 35-66.
- Martínez Martín, Jesús A. (2001a) «Introducció», dins Martínez Martín, J. (dir.) *Historia de la edición en España (1836-1936)*, Madrid, Marcial Pons, pp. 9-23
- Martínez Martín, Jesús A. (2001b) «La edició moderna», dins Martínez Martín, J. (dir.) *Historia de la edición en España (1836-1936)*, Madrid, Marcial Pons, pp. 167-206.
- Martínez Martín, Jesús A. (2001c) «La circulació de llibres i la socialització de la lectura», dins Martínez Martín, J. (dir.) *Historia de la edición en España (1836-1936)*, Madrid, Marcial Pons, pp. 455-472.
- Ors, Eugeni [d'] (1996) *Glosari 1906-1907* (a cura de Xavier Pla), Barcelona, Quaderns Crema.
- Ortín, Marcel (1996) *La prosa literària de Josep Carner*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Pla, Josep (1969) *Homenots. Primera sèrie*, Barcelona, Destino.
- Pla, Xavier (1996) «Presentació», dins Ors, E., *Glosari 1906-1907*, Barcelona, Quaderns Crema, p. xiii-xxvii.
- Resina, Joan Ramon (2002) «El Glosari d'Eugeni d'Ors i l'estètica del fragment», *Zeitschrift für Katalanistik*, 15, pp. 43-50.
- Ribbans, Geoffrey (2007). «Esculls i heroïsmes en el difícil procés de recuperar una tradició literària», dins Panyella, R. (ed.) *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum / Grups d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, pp. 17-31.
- Roca, Rafael (2021). «Marià Ferrandis Agulló i el reflex valencià del Glosari d'Eugeni d'Ors (1915 i 1918-1919)», dins Simbor, V. / Carbó, F. / Rosselló, R. X. / Massot i Muntaner, J. (coord.) *La mirada retornada: estudis de literatura catalana contemporània en homenatge a Vicent Simbor*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 275-302.